

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 2.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 2. Podgorica, December 2022.

Publishing this issue of MJSS was supported by the
Ministry of Science of Montenegro

Editor in Chief: Adnan Prekić

Editors: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 6. 2022. Issue 2. Podgorica, December 2022.

CONTENTS:

HOW RUSSIA PROMOTES PRO-RUSSIAN AND ANTI-WESTERN PROPAGANDA
IN THE BALKANS?

NARRATIVES OF SPUTNIK SRBIJA ON MONTENEGRO

Takuya NAKAZAWA..... p. 177.

THE ROLE OF THE ITALIAN COMMUNIST IN THE POLITICAL PROCESSES IN
ITALY AND EUROPE (1945–1978)

Luka FILIPOVIC..... p.197.

THE PAST IS UNPREDICTABLE: THESIS ON THE CONSTRUCTION OF HISTORICAL
MEMORY

Srdja PAVLOVIC..... p.225.

YUGOSLAVIA AND TRIANGULAR DIPLOMACY

Sanja RADOVIC ..... p.249.

CARDINAL KOLLONITSCH'S RECOMMENDATION LETTER REGARDING THE
APPOINTMENT OF MARKO ZORČIĆ AS THE NEW UNIATE BISHOP OF MARČA

Mario ŠAIN..... p.271.

A NEW STATE ON OLD ROOTS – Book review: Živko Andrijašević, The History
of Montenegrin Statehood

Adnan PREKIC..... p.305.

BETWEEN SCYLLA AND CHARYBDES – HOW TO LEARN ABOUT
TOTALITARIANISM IN MONTENEGRO

Filip KUZMAN..... p.311.

ĐILAS AND MONTENEGRO – THE LAST EPISODE - Book review: Decay and war
– the diary of Milovan Đilas 1989-1995

Adnan PREKIC..... p.321.

DISAGREEMENT – Presentation of the project „Disagreement” - Cultural Center
Belgrade

Sanja RADOVIC..... p.331.

DIPLOMATIC OVERVIEW – Book review: Branko Lukovac, Memories of a
Diplomat

Adnan PREKIC..... p.335.

A BROAD ANALYSIS OF THE DISSOLUTION OF SFRJ – Book review: Yugoslavia
– chapter 1980–1991

Balsa KOVACEVIC..... p.347.

MONTENEGRO ON OTTOMAN AND EUROPEAN MAPS – Exhibition view:
„Montenegro on Ottoman and European maps”

Admir ADROVIC..... p.355.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS..... p.363.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 6. 2022. Issue 2. Podgorica, Decembar 2022.

SADRŽAJ:

KAKO RUSIJA PROMIVIŠE PRORUSKU I ANTIZAPADNU PROPAGANDU NA BALKANU?

NARATIVI SPUTNIKA SRBIJE O CRNOJ GORI

Takuya NAKAZAWA..... str. 177.

ULOGA ITALIJANSKIH KOMUNISTA U POLITIČKIM PROCESIMA U ITALIJI I EVROPI (1945–1978)

Luka FILIPOVIĆ..... str.197.

PROŠLOST JE NEPREDVIDIVA: TEZE O KONSTRUKCIJI ISTORIJSKOG PAMĆENJA

Srđa PAVLOVIĆ..... str.225.

JUGOSLAVIJA I TRIANGULARNA DIPLOMATIJA

Sanja RADOVIĆ..... str.249.

PISMO KARDINALA KOLONIČA O IMENOVANJU MARKA ZORČIĆA ZA MARČANSKOG UNIJATSKOG EPISKOPA

Mario ŠAIN..... str.271.

NOVA DRŽAVA NA STAROM KORIJENU – Prikaz knjige: Živko Andrijašević, Istorija crnogorske državnosti

Adnan PREKIĆ..... str.305.

IZMEĐU SCILE I HARIBDE – KAKO UČITI O TOTALITARIZMU U CRNOJ GORI

Filip KUZMAN..... str.311.

ĐILAS I CRNA GORA – POSLJEDNJA EPIZODA – Prikaz knjige: Raspad i rat – dnevnik Milovana Đilasa 1989–1995

Adnan PREKIĆ..... str.321.

NEPRISTAJANJE – Predstavljanje projekta „Nepristajanje” – Kulturni centar Beograd

Sanja RADOVIĆ..... str.331.

DIPLOMATSKI OTISAK – Prikaz knjige: Branko Lukovac, Sjećanja jednog diplomate

Adnan PREKIĆ..... str. 335

ŠIRA ANALIZA RASPADA SFRJ – Prikaz knjige: Jugoslavija – poglavlje 1980–1991

Balša KOVAČEVIĆ..... str.347.

CRNA GORA NA OSMANSKIM I EVROPSKIM KARTAMA – Prikaz izložbe: „Crna Gora na osmanskim i evropskim kartama”

Admir ADROVIĆ..... str.355.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.366.

Review

IZMEĐU SCILE I HARIBDE – KAKO UČITI O TOTALITARIZMU U CRNOJ GORI

Filip KUZMAN¹

Narodni muzej Crne Gore, Istorijski muzej Crne Gore

Adresa: Novice Cerovića bb, Cetinje – Crna Gora

email: filip_kuzman94@yahoo.com

Crna Gora je ušla u dvadeseti vijek kao mala knjaževina sa autoritativnim vladarom (knjaz/kralj Nikola I Petrović Njegoš), koja je uz Rusiju, bila jedina država bez ustava u Evropi. U narednim godinama dobila je oktroisani ustav (1905), teritorijalno se proširila u Prvom balkanskom ratu i ušla u Prvi svjetski rat kao najmanja članica na strani Antante. Iz rata je izašla opustošena, anektirana od strane Srbije i uvučena u Kraljevinu Srba, Hrvata, Slovenaca (kasnije Jugoslaviju). Crna Gora je izgubila ime, identitet, teritoriju. Nova država je bila parlamentarna monarhija, ali nakon 10 godina parlamentarizma, kralj Jugoslavije Aleksandar I Karađorđević uvodi diktaturu, čime je država do II svjetskog rata postala autoritativna država. Totalitarni režimi u Crnoj Gori stižu sa ratom. Slomom Jugoslavije u Aprilskom ratu 1941, Crna Gora je postala dio interesne sfere fašističke Italije. Dvije godine fašizma su u septembru 1943. zamijenjene sa 16 mjeseci nacizma, da bi oslobođenje Crne Gore došlo u januaru 1945, a cijele Jugoslavije u maju. Na temeljima II zasjedanja AVNOJ-a 29. novembra 1943. stvorena je nova Jugoslavija, socijalistička, u koju je Crna Gora stupila kao ravnopravna narodna/socijalistička republika. Nakon pada komunizma, Crna Gora je ostala u zajednici sa Srbijom kao dio autoritativne Savezne Republike Jugoslavije sa Slobodanom Miloševićem na čelu. Javlja se pokret za nezavisnost, koji je od kraja 1990-ih uzeo zamaha, da bi se poslije pada Miloševića 2000. i stvaranja državne zajednice Srbije

---

1 FILIP KUZMAN (Cetinje, 1994). Osnovno i srednje obrazovanje završio na Cetinju. Godine 2017. diplomirao na UCG – Filozofski fakultet Nikšić, Studijski program Istorija. Tokom 2018/2019. pohađao je postdiplomski program Univerziteta Fridrih Šiler u Jeni „Predstavljanje savremene istorije u muzejima“. Od 2021. magistrand na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Od 2017. zapošljen kao kustos u Narodnom muzeju Crne Gore. Učesnik brojnih seminara iz oblasti savremene istorije, muzeologije i nastave istorije.

i Crne Gore 2003. pristupilo organizovanju referenduma na kojem je Crna Gora 2006. demokratskim putem obnovila svoju nezavisnost.

U Crnoj Gori je bio prisutan samo fašistički/nacistički totalitarizam za vrijeme Drugog svjetskog rata. Zahvaljujući nezavisnoj politici jugoslovenskih komunista, nakon rata nije zaveden staljinistički totalitarizam. Iako je u Jugoslaviji vladao jednopartijski sistem sa komunistima na čelu, skoro svi relevantni autori danas smatraju da Jugoslavija nije bila totalitarna, već autoritativna država, a da se na njenom čelu nalazio *benevolent dictator* Josip Broz Tito.² Ipak, iako nije bilo staljinističkog totalitarizma, veoma je važno učiti i o njemu isto koliko i o naci-fašističkom totalitarizmu. U nastavku ćemo i obrazložiti zašto, što i kako.

---

2 Sergej Flere, Rudi Klanjšek, Was Tito's Yugoslavia totalitarian?, *Communist and Post-Communist Studies* 47 (2014), page. 237–245. U tekstu autori analiziraju teoriju Fridriha i Bžežinskog o totalitarizmu i na osnovu nje dokazuju da se socijalistička Jugoslavija ne može računati kao totalitarna država.

ZAŠTO?

Danas je veoma važno učiti mlade o dva totalitarizma – fašizma/nacizma i staljinizma – koja su postojala tokom XX vijeka. Mnogobrojni su razlozi: promovisanje ideja demokratije i liberalizma, vladavine ljudskih prava, promovisanje multikulturalizma, borbe protiv rasizma, antisemitizma i ksenofobije. Svi ovi razlozi su univerzalni i oni se mogu upotrijebiti kao argumenti za učenje mladih o totalitarizmu u Crnoj Gori. Zato bismo ovdje naveli razlog koji je specifičan za Crnu Goru i region u kojem se ona nalazi. To je borba protiv istorijskog revizionizma.³ Istorijski revizionizam je potreban istoriji, jer se time baca novo svijetlo na događaje u prošlosti, zahvaljujući čemu se produbljuju znanja o njoj. Ovaj proces je čak i poželjan u istorijskoj nauci kada se temelji na dokazima (najbolji primjer je istraživanje komunističke prošlosti istočnoevropskih zemalja, zahvaljujući otvaranju sovjetskih arhiva). Međutim, kada istorijskom revizionizmu nije cilj unaprijeđivanje nauke, već su ciljevi ideološke i političke prirode, onda je on veoma opasan. Upravo to se događa ne samo u Crnoj Gori nego i u većini zemalja bivše Jugoslavije.

Fašizam/nacizam

Tokom Drugog svjetskog rata, na teritoriji Crne Gore postojale su vojne organizacije koje su saradivale kako sa Italijanima tako i sa Njemcima. Prva grupa su četnici, srpski nacionalisti, koji su se borili za stvaranje Velike Srbije, homogene i očišćenje od svih naroda koji nijesu Srbi i pravoslavci. Oni su na teritoriji Crne Gore od prvih dana saradivali sa Italijanima, a kasnije sa Njemcima u borbi protiv partizana. Na drugoj strani, zelenaši su se, kao crnogorski nacionalisti, zalagali za obnovu crnogorske nezavisnosti. Oni su se, takođe, kompromitovali, jer su saradivali sa Italijanima. Ključna razlika između četnika i zelenaša je ta što su sa kapitulacijom Italije i nakon zasijedanja AVNOJ-a (na kojem je odlučeno da Crna Gora postane ravnopravna republika u sklopu jugoslovenske federacije) gotovo svi zelenaši prešli u partizane. Njihova saradnja sa Njemcima gotovo da nije postojala. Uz to, Bošnjaci i Albanci su imali svoje kolaboracionističke jedinice: muslimansku miliciju i baliste. Sve ove jedinice su bile nacionalističke, dok su partizani u svojim redovima primali sve nacije, a jedini uslov je bio želja za borbom protiv okupatora.

³ Ovdje podrazumijevamo nenaučno ili ekstremno ideologizovani revizionizam, koji za cilj nema objektivno sagledavanje prošlosti, već nametanje svog viđenja. Ova vrsta revizionizma je veoma pristuna u regionu.

Danas mladi, uslijed uticaja istorijskog revizionizma, sve više prihvataju ideje ovih organizacija, koje su kolaborirale sa okupatorom. Oni stiču te ideje najčešće na društvenim mrežama, čitanjem tekstova na nacionalističkim sajtovima, kao i preko nekih TV stanica i *Youtube* kanala, đe redovno gostuju revizionistički istoričari. Ovakve ideje stvaraju probleme, jer proizvode netrpeljivost prema „drugome”, koja je opasna u multietničkoj državi kakva je Crna Gora. Najveći problem je sa četničkom ideologijom, koja u svojoj osnovi ima stvaranje „Velike Srbije” na teritoriji (Srbija, Kosovo, CG, BiH, djelovi Hrvatske i Sjeverna Makedonija), koja bi bila očišćenja od svog nesrpskog stanovništva. Uz to, revizionistička historiografija želi da prikaže da su četnici sarađivali sa okupatorom samo zbog borbe protiv komunizma, što nije potkrijepljeno u istorijskim izvorima. Na drugoj strani, danas pristalice zelenaša ne vide ništa loše u tome što su oni sarađivali sa Italijanima, jer je to bilo zarad „višeg cilja”, odnosno nezavisnosti Crne Gore. Zato smatramo učenje o desničarskom totalitarizmu važnim, jer se preko njega veoma lako mogu ogoliti namjere ovih organizacija. Jer kakve su to organizacije koje su bile spremne da sarađuju sa totalitarnim režimima, pogotovo sa nacistima, koji su u svojoj ideologiji imali jasnu namjeru istrebljenja Južnih Slovena? Uz to, ove organizacije su prešle preko mnogobrojnih zločina, koje su Italijani i Njemci uradili nad stanovništvom Crne Gore i nastavili da sarađuju sa njima. Zato je učenje o ovom totalitarizmu bitno, kako bi se kod mladih stvorila odbojnost prema ovim šovinističkim i nacionalističkim organizacijama, a pogotovo protiv četničke organizacije, koja i sama u svojoj ideologiji ima za cilj uvođenje neke vrste totalitarizma.

Staljinizam

Postavlja se pitanje da li je potrebno izučavanje staljinizma, budući da Crna Gora nije imala iskustva sa tim oblikom lijevog totalitarizma. Odgovor glasi: DA. Istorijski revizionizam u Crnoj Gori, koji je prije svega pročetnički, pokušava da preko jugoslovenskog iskustva sa Informbiroom i logora Golog otoka stvori sliku socijalističke Jugoslavije kao jednog totalitarnog i po Srbe (ali samo po njih) lošeg društva, koje je krivo za sve katastrofe srpskog naroda od 1989. do danas. Šta je Informbiro? Riječ je o organizaciji koja je osnovana 1947. godine, pod pokroviteljstvom Staljina, i koja je bila nasljednica Kominterne. KPJ je bila članica ove organizacije, ali se već 1948. godine, zbog svog samostalnog djelovanja u odnosu na Staljina, našla pod njenim udarima. Poslije brojnih tajnih dopisa, Tito je

rekao NE Staljinu i Jugoslavija se našla u neposrednoj opasnosti da nad njom bude izvršena invazija od strane SSSR-a. Na granicama sa Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom dolazilo je do povremenog puškaranja i u narednim godinama bilo je preko 5.000 oružanih incidenata na granici, u kojima su ginuli jugoslovenski vojnici. Staljin je imao veliki broj pristalica unutar KPJ, koji su se svakim danom sve više protivili kursu kojim je partija išla. Čak je bio organizovan i puč, dok se u Crnoj Gori jedan ogranak KPJ odmetnuo u šumu i počeo da vodi gerilski rat. To je postaklo rukovodstvo KPJ da se oštro obračuna sa protivnicima i otvori sistem logora od kojih je napoznatiji Goli otok. Za mjesto logora Goli otok izabrano je istoimeno ostrvo u Jadranskom moru, koje je bilo najdalje do granice sa nekom od država istočnog lagersa. Ostrvo je služilo kao zatvor za političke zatvorenike iz cijele Jugoslavije u periodu 1949–1956, kada je upravljanje zatvorom prešlo na NR Hrvatsku. Kroz zatvor Goli otok prošlo je oko 16.000 zatvorenika, većinom okorelih članova KPJ i Jugoslovenske narodne armije, ali je bilo i određeni broj nevinih ljudi, jer se i za najmanju sumnju da je „neko za Rusiju” moglo završiti u zatvoru. Zatvorenici na ostrvu su zlostavljani, što fizički, što psihički, uslijed čega je živote izgubilo 413 ljudi. Ovo je najmračniji period socijalističke Jugoslavije i jedini trenutak kada je ona bila blizu da postane totalitarna država.

Upravo revizionisti koriste ovaj događaj da pokažu kako je Jugoslavija bila „tamnica naroda” u kojoj su ugnjetavani narodi (naravno, srpski revizionisti smatraju da su ugnjetavani Srbi, hrvatski Hrvati i sl.). Zato je veoma bitno da se mladi upoznaju sa staljinizmom i što je podrazumijevala ta totalitarna ideja. Jer da se jugoslovenski komunisti nijesu uspješno suprotivili Staljinu, Jugoslavija bi neminovno postala sovjetski satelit, koji bi skupo platio svoj pokušaj samostalnog vođenja politike (pr. Mađarske i Čehoslovačke), a bez sumnje bi bio otvoreno mnogo više logora. Međutim, Goli otok treba koristiti i kao primjer kako je lako preći u totalitarizam, jer je činjenica da se Jugoslavija odbranila od Staljina upravo koristeći staljinističke metode. Prelazak u totalitarizam uvijek visi kao Damoklov mač nad društvima sa nerazvijenom demokratijom, kao što je crnogorsko i mladi moraju biti svjesni te činjenice.

ŠTA?

Fašizam/nacizam

Za izučavanje ove vrste totalitarizma crnogorska istorija Drugog svjetskog rata ima obilje podataka i događaja. Smatramo da bi se akcenat morao stavljati na saradnju kolaboracionističkih elemenata sa okupatorom, pogotovo na događaje u kojima je stradalo civilno stanovništvo. Posebno je potrebno mladima apostrofirati da je u samom srcu ovih desničarskih ideologija bilo porobljavanje i uništavanje južnoslovenskih naroda, kao i ekonomska eksploatacija pokorenog područja, a da su u sprovođenju ovih svojih namjera imali svesrdnu pomoć kolaboranata. Tako su zelenaši gledali nijemo na italijanske pljačke crnogorskih muzeja i eksploataciju rudnih bogatstava, dok su četnici pružali logističku pomoć SS divizijama „Princ Eugen” i „Skender-beg” prilikom masakra u Velici (1944), kada je ubijeno 500 civila i to samo zato što su članovi njihovih porodica bili u partizanima. Uz to, kolaboracionističke formacije su pod pokroviteljstvom fašista/nacista i same činile zločine, a prednjačili su četnici, koji su bilo najradikalniji (jednom prilikom u Sandžaku su ubili preko 9.000 muslimana). Sve ove grupe su svoju saradnju maskirali borbom protiv komunizma, što su revizionistički historičari prihvatili kao svoju tezu. Zato mladima treba govoriti o ovim događajima i o ideološkoj podlozi fašizma/nacizma, kako bi prestali da idealizuju ove retrogradne istorijske pokrete, koji se nijesu libili da zbog svojih ciljeva sarađuju sa totalitarizmom.

Staljinizam

Na sreću Jugoslavija, osim možda Golog otoka, nije imala iskustvo sa staljinizmom, pa samim tim nema primjera na kojima bi se mladi upoznali sa ovim lijevim totalitarizmom. Zato je potrebno uzeti iskustvo istočnoevropskih država i na osnovu njihove istorije govoriti o staljinizmu. Potrebno je mladima objasniti da je u osnovi staljinizma ukidanje slobode govora, radikalno obračunavanje sa „klasnim neprijateljem” i postojanje mnogobrojnih logora-gulaga. Treba naznačiti da u ovom obliku totalitarizma niko nije bio siguran i da je čovjek zbog najmanje greške ili nečije neosnovane optužbe mogao završiti na dugogodišnjoj robiji. Kao primjer za opasnost u kojoj se Jugoslavija našla 1948. i što bi se dogodilo da su ušli sovjetski vojnici, mladima bi se trebalo predočiti poljsko iskustvo sa sovjetskom okupacijom iz 1939. Tada je veliki broj Poljaka bio deportovan u Sibir, dok je 20.000 oficira

poljske vojske ubijeno u Katinskoj šumi. Ne sumnjamo da bi Staljin uradio drugačije sa Jugoslavijom, jer bi time postavio primjer drugim državama koje su se našle u njegovoj sferi interesa.

Istorijski revizionisti imaju tendenciju da izostavljaju ove djelove kada pričaju o sukobu Jugoslavije sa SSSR-om, jer su po pravilu oni rusofilski raspoloženi. U svojim objašnjenima često izvlače stvari van konteksta, ili ne daju potpunu sliku događaja iz 1948. Uz to, uvijek izostavljaju dio da su većina zatvorenika bili dogmatski komunisti ili oficiri armije, tj. ljudi na uticajnim mjestima koji su mogli da naprave velike probleme u slučaju Staljinovog napada. Za revizioniste, Goli otok je samo dokazno sredstvo kojim oni potvrđuju da je „njihova nacija” bila žrtva jugoslovenskog komunističkog poretka. Tako oni zloupotrebljavaju cijelu priču oko sukoba jugoslovenskih komunista sa staljinizmom, kako bi stvorili narativ o Jugoslaviji kao „tamnici naroda”. Takvim narativom žele da prikažu kako je suživot između naroda bivše Jugoslavije nemoguć, da je „bratstvo i jedinstvo” farsa, da bi stvarali uslove za neke nove obračune na prostoru Balkana, jer je i dalje ostalo dosta neriješenih pitanja iz 1990-ih.

KAKO?

Fašizam/nacizam

Školski udžbenici u Crnoj Gori obrađuju u svojim nastavnim jedinicama fašistički/nacistički totalitarizam, Drugi svjetski rat i zločine koji su počinjeni od njihove strane. Uz ovo, potrebno je da se učenicima daju istorijski izvori kako bi ih kritički tumačili i analizirali. Najvažnije je da dobiju izvore koji govore o stavovima fašista/nacista prema južnoslovenskim narodima i kakvi su planovi bili za njih u slučaju pobjede u ratu. Uz ove, potrebno je da učenici dobiju istorijske izvore koji svjedoče o saradnji kolaboranata sa okupatorom, pogotovo u djelovima koji se tiču zločina nad civilnim stanovništvom, ili bezobzirne eksploatacije bogatstva Crne Gore. Kritikom istorijskih izvora, oni bi sami došli do zaključka da li je način na koji su četnici, zelenaši i drugi kolaboranti u Crnoj Gori postupali u Drugom svjetskom ratu bio dobar za Crnu Goru. Tako bi se spriječila situacija da im se nameću ideje, čime se izbjegava njihov potencijalni otpor prema promjeni mišljenja. Takođe, potrebno je organizovati ekskurzije na mjestima stradanja civilnog stanovništva (Velika, Doli, Lazine...), kako bi se kod mladih gradila kultura sjećanja prema žrtvama Drugog svjetskog rata. Jer u Crnoj Gori postoji antifašistički pokret (partizani) koji se od početka rata borio protiv fašističkog i nacističkog totalitarizma i nema potrebe da se veličaju njegovi saradnici.

Staljinizam

Staljinizam je takođe uključen u istorijski kurikulum crnogorskih škola. Zato bi bilo dobro da se u sklopu nastave uključe istorijski izvori koji govore o načinu na koji se staljinizam ophodio prema porobljenim ljudima, prije svega prema stanovnicima SSSR-a (prvenstveno Ukrajincima i stanovnicima baltičkih zemalja) i Poljacima. Uz to, na časovima bi čitali i analizirali djelove iz knjige *Arhipelag gulag*. Tim primjerima, učenici bi se upoznali sa staljinizmom kao totalitarnom ideologijom i bliže shvatili sa kakvom se opasnošću susrela Jugoslavija 1948. Naravno, ovo nije dovoljno, budući da su se i jugoslovenski komunisti koristili metodama koje nijesu u skladu sa vladavinom prava. Zato je potrebno, nakon obrade cijelog materijala, praviti diskusije i debate na ovoj kompleksnoj i teškoj temi. Glavni akcenat u ovim aktivnostima bi bio na pitanju „da li prihvatljivo boriti se protiv totalitarizma

koristeći totalitarne metode?”⁴, sa ciljem da se učenici podstaknu na razmišljanje i time grade kritičnu svijest.

---

4 Naravno, ovo ne mora da bude samo pitanje kojim treba da se bave samo učenici iz Crne Gore. U istoriji postoji primjeri da se totalitarne metode koriste i od strane demokratskih zemalja. Možda je najbolji primjer hapšenje američkih Japanaca od strane vlade SAD-a i njihovo preseljenje u koncentracione logore na početku II svjetskog rata.

ZAKLJUČAK

Civilizacijska obaveza Crne Gore je učenje mladih o totalitarizmu, kako bi se izbjegla situacija oživljavanja retrogradnih ideja iz prošlosti, koje bi mogle dovesti do novih nestabilnosti ne samo u Crnoj Gori nego i na Balkanu. Učenjem o totalitarizmu slabi se revizionistička historiografija, koja uvijek u svojim tekstovima izbjegava ili opravdava da govori o temi saradnje kolaboracionista sa Njemcima i Italijanima. Uz to, učenje o staljinizmu i Golom otoku, oduzima joj se jedan od glavnih argumenata da je Jugoslavija bila „tamnica naroda” i da je neprirodna saradnja Srbina sa Hrvatom, Bošnjaka sa Hrvatom, Crnogorca sa Albancem i sl. Jer su svi narodi bivše Jugoslavije svoj vrhunac u civilizacijskom razvoju doživjeli za vrijeme socijalističke Jugoslavije (do tada⁵), a to je istorijskim revizionistima veoma teško suzbiti, pa zato zloupotrebljavaju ovakve događaje.

P. S. Na kraju, učenje o totalitarizmima ima snagu da suzbije idealizovanje i romantizaciju autoritativnih vladara, čemu su mladi u Crnoj Gori skloni. Nekada se idealizovala vladavina kralja Nikole, kasnije Josipa Broza Tita (iako je bio *benevolent dictator*, ipak je bio autoritativni vođa), a u zadnjih par godina javlja se veličanje Slobodana Miloševića. Od trenutnih „vladara”, dio mladih je sklon pohvalama vladavini Aleksandra Vučića u Srbiji i Vladimira Putina u Rusiji, dok je u Crnoj Gori od ranije problem veličanja predsjednika Mila Đukanovića i od skorije premijera Dritana Abazovića. Zato je potrebno učiti o totalitarizmu, jer mladi koji su skloni autoritativnim vladarima, mogu doći u iskušenje i da ga izaberu.

---

5 Hrvati i Slovenci su nakon nestanka Jugoslavije nastavili svoj civilizacijski razvoj, dok su Crnogorci, Srbi, Bošnjaci, Makedonci i Albanci sa Kosova ili sporo napredovali ili već godinama u stagnaciji.